

Rahvapsühholoogia ajalised piirid

Bruno Mölder

Teesid: Kas meie igapäevane raamistik vaimunähtuste tähistamiseks ehk rahvapsühholoogia raken-
dub ajaliste piiranguteta? Või ei rakendu rahvapsühholoogia mikroskaalal (millisekunditest kuni
sadade millisekunditeni). Käesolev artikkel vaeb seda küsimust ja uurib, et mis järel-
dub sellest vaim-
sete nähtuste olemuse kohta, kui rahvapsühholoogia mikroskaalal ei rakendu. Vaatluse alla tuleb
eeldus, mille kohaselt vaimseid seisundeid individueeritakse rahvapsühholoogia kaudu. Toon välja
mitmesuguseid võimalusi käsitada rahvapsühholoogia, mikroskaala ja mentaalse omavahelist seost.

Võttesõnad: rahvapsühholoogia, ajalised läved, kogemus, mikroskaala, ajateadvuse mudelid

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v27i34.24693>

Kui kirjeldada vaimseid protsesse ja kogemust igapäevaelust tuttava sõnavaraga, nagu *uskumine*, *kogemine*, *meenutamine*, siis kas sellise sõnavara rakendatavusel on ka mingisugused ajalised piirid? Käesolevas artiklis vaatlen seda küsimust lähemalt, kes-
kendudes ennekõike igapäevase mentalistliku sõnavara rakendatavusele mikroskaalal
(millisekunditest kuni sadade millisekunditeni). Mu eesmärgiks siin artiklis pole tingi-
mata ühe või teise võimaluse kaitsmine, mis eeldaks arvatavasti ka empiirilist uurimis-
tööd, vaid ennekõike võimalike seisukohtade eritlemine ja nendest tulenevate järel-
duste väljatoomine. Arutlusest koorub välja ka üks vaikiv eeldus vaimsete nähtuste
individueerimise kohta, nimelt et rahvapsühholoogia piiritleb, millised seisundid on
vaimsed ja millised mitte. Kompromissina, mis võimaldab ühtaegu tunnistada menta-
listliku sõnavara rakenduvust mikroskaalal ja säilitada teatud kujul mainitud vaikivat
eeldust, pakun välja rahvapsühholoogia laiendamise võimaluse.

Eelmäng: Orwell ja Stalin

Väide, et meie harjumuspärased psühholoogilised kategooriad ja eristused ei kehti
ülilühikesel ajaskaalal, on inspireeritud Daniel Dennetti seisukohtadest (Dennett
1991a, vt ka Dennett ja Kinsbourne 1992). Dennett on rõhutanud, et mikroskoopilisel
ajaskaalal ei saa eristada mälestuste muutmist taju muutmisest, kuid mälu ja taju
eristus on hõlpsasti rakendatav pikemal ajaskaalal. Vaatleme tema arutluskäiku lähe-
malt. Dennett (1991a, 116–117) eristab tunnetusprotsesside nn stalinlikku ja orwellilikku
revideerimist. Stalinlik revideerimine kujutab endast väärade tajukogemuste (hallutsi-
natsioonide) tekitamist, sarnaselt tõendusmaterjalide fabritseerimisega kohtuistungil.
Orwelliliku revideerimise eeskujuks on ajaloolise tõendusmaterjali muutmine tagant-
järele, nagu toimus romaanis „1984“. Psüühikale rakendatult kujutaks see endast vää-

rade mälestuste tekitamist. Dennett märgib, et igapäevaelu mõõtkavas on selge erinevus selles, kas tegemist on väära taju või võltsmälestusega, ent väiksemal ajaskaalal see eristus enam ei rakendu.

Vaatleme Dennetti (1991a, 117–118) enda näidet. Inimene näeb pikajuukselist naist möödumas, ent peaaegu kohe sekkub varasem mälestus lühikeste juuste ja prillidega naisest ning ta teatab veidi hiljem, et nägi pikajuukselist prillidega naist. Tundub nagu oleks tegemist orwelliliku sekkumisega, kus tajuti täpselt, ent kogemise järgne mälestus muutus. Ent Dennett küsib, kas saame välistada stalinliku revideerimise võimalikust. Stalinlik revideerimine kujutaks endast teadvuse-eelset sekkumist, mille tulemusel tekib inimesel hallutsinatoorne kogemus prillidega naisest, mida mäletatakse täpselt. Dennetti meelest taju muutmise ja mälu muutmise eristus sellisel juhul ei rakendu. Tema käsitluse järgi ei ole väga lühikesel ajaskaalal võimalik tõmmata ühest piiri tajueelsete ja tajujärgsete (ehk mälu) protsesside vahele, sest see eeldaks omakorda selget piiri teadvustatud ja teadvustamata protsesside vahel. Viimast aga Dennetti teadvuskäsituse järgi täpselt tõmmata ei saa. Tema mitmekordsete visandite mudeli järgi teadvustub nende protsesside sisu, mis on piisavalt püsivad, et mõjutada käitumise juhtimist, kuid need visandid kirjutatakse töötluse käigus pidevalt üle. Seega pole võimalik teadvustatud kogemuse tekkimise ülilühikesel ajal eristada orwelliliku sekkumist stalinlikust. Dennett (1991a, 119) nimetab seda „uduseks alaks, kus subjekti vaatepunkt on ruumis ja ajas laiali määratud“. Küsimus pole mitte meie episteemilises piiratuses, suutmatuses kindlaks teha, kumma sekkumisega oli tegu, vaid objektiivses tõsiasjas, et nõnda lühikesel ajaskaalal orwelliliku ja stalinliku sekkumise eristus lihtsalt ei rakendu.

Dennetti arutlus lähtus tema mitmekordsete visandite teadvuse mudelist, kuid idee, et meie igapäevaste psühholoogiliste kategooriate rakendamisel on ajalised piirid, pakub huvi ja on toetatav ka sõltumatult Dennetti konkreetsest mudelist.

Põhimõisted: rahvapsühholoogia ja skaalast sõltuvus

Raamistikku, mis koondab meie igapäevaseid psühholoogia-alaseid mõisteid, nimetatakse rahvapsühholoogiaks. On tõsiasi, et terminit *rahvapsühholoogia* on mõistetud erinevalt. Ühes äärmuses on filosoofiliste sidumuste poolest võrdlemisi kasin arusaam rahvapsühholoogiast kui vaimuseisundite (nt uskumuste, soovide, mõtete jne) omistamise praktikast või selle aluseks olevast võimest. Teises äärmuses asub filosoofiliselt laetud arusaam rahvapsühholoogiast, mille järgi vastavad rahvapsühholoogilistele omistusele sisemised diskreetsed esitused, mis mängivad põhjuslikku rolli. Siinses artiklis pean rahvapsühholoogia all silmas midagi nende kahe äärmuse

vahepealset – mentaalsete mõistete kogumit koos nendevaheliste seostega.¹ Tegemist on mõistetega, mida kasutame igapäevaselt vaimuseisundite omistamiseks nii endale kui teistele. Nende omistuste kaudu seletame käitumist ja püüame seda mõista vaimuseisundite ja teiste vaimunähtuste kaudu. Rahvapsühholoogia mõisteid väljendatakse eesti keeles selliste sõnadega nagu *uskumine, tahtmine, kujutlemine, mõtlemine, tajumine* jne. Mõistete kogumiga käib mõistagi kaasas ka võime seda rakendada, kuid pelgalt võimet ma rahvapsühholoogiaks ei nimetaks. Siinse artikli jaoks on termin *rahvapsühholoogia* oluline, sest selle abil saab markeerida mentalistlikku sõnavara.

Järgnevalt tutvustan skaalast sõltuvuse mõistet. Skaala on siinses käsitluses midagi, mis iseloomustab maailma ennast, mitte mõõtevahendi astmestikku. Kui rääkida näiteks ajaskaalast, siis sündmuse lühiajalisus on omadus, mis kuulub selle sündmuse enda juurde, mitte meie mõõteriistade juurde, millega selle sündmuse kestust võime mõõta. Aga mis on skaalast sõltuvus? Omadus on skaalast sõltuv parajasti siis, kui see kehastub üksnes teatud skaalal.² Vastavalt on skaalast sõltuvad terminid sellised terminid, mis rakenduvad üksnes objektidele, mis asuvad teatud kindlal skaalal. Skaalast sõltumatu omadus aga võib kehastuda ükskõik millisel skaalal. Klassikalise füüsika arusaamade kohaselt on mõned niinimetatud primaarsed kvaliteedid nagu näiteks ulatus, liikumine, arv, suurus skaalast sõltumatud.³

Makroskaala ja mikroskaala

Käesolevas artiklis vaatlen hüpoteesi, et rahvapsühholoogia terminite rakenduvus sõltub ajaskaalast. Kui arusaam, et vaimunähtustel on ruumiline asupaik, on vaieldav või koguni absurdne, siis ettekujutus vaimunähtuste ajalises positsioonist seda ei ole. Esiteks kinnitab seda fenomeniline kogemus: oleme tuttavad olukordadega, kus mõni kogemus tekib või lahtub, näiteks tekib selgepiiriline tahtmine ja nu kustutada või viha läheb üle. Teiseks on ajalist kestust kerge eeldada, kui vaimuseisundeid käsitada kestvate seisunditena, asetleidvate protsessidena või omaduste ajalisel dateeritavate

1 Rahvapsühholoogia sõnavara on see osa harilikust keelest, mis käib vaimuseisundite kohta. Sellesse kuuluvate sõnade ja terminitega väljendatud mõisteid nimetan lühiduse kaalutlusel „mentaalseteks mõisteteks“ või „vaimumõisteteks“. Samuti kirjutan vaheldumisi terminitest ja mõistetest neis kontekstides, kus erinevus nende kahe kategooria vahel ei ole oluline. Rahvapsühholoogiast rääkides ei kinnita ma veel tugevamat väidet, et rahvapsühholoogia oleks teooria, millest saaks ekstraheerida mentaalsete terminite implitsiitseid definitsioone.

2 Kui eeldada, et leidub vaid üks ajaskaala, siis on skaalast sõltuv omadus see, mis kehastub üksnes skaala teatud osas. Käesolevas artiklis lähtun eeldusest, et mikro- ja makroskaala on eri ajaskaalad, mitte ühe skaala eri osad.

3 Don Ross, James Ladyman ja John Collier arendavad Dennetti (1991b) reaalsete muustrite ideest lähtuvalt skaalarelatiivset ontoloogiat. Selle järgi on väited millegi olemasolu kohta suhtelised, sõltudes skaalast, millel maailma mõõdetakse (Ladyman ja Ross 2007, 199). Siinne käsitlus skaalarelatiivset ontoloogiat eeldama ei pea.

kehastumistena. Ka siis, kui vaimunähtusi käsitada hetkeliste, ajalise ulatusega aktidena, tuleks kuidagi seletada tajutavat kestust, mis sel juhul paigutatakse akti sisse.

Skaalast võib põhimõtteliselt sõltuda mõlemas suunas. Inimese tunnetuse ja aja-skaalade suhtes tuleks eristada makro- ja mikroskaalat.

Makroskaala: ulatus sekunditest tundide, päevade ja aastakümneteni.

Mikroskaala: ulatus millisekunditest sadade millisekunditeni.

Makroskaala on siin väga lai, kuid saab tuua näiteid vaimuseisunditest, mis kestavad aastaid. Näiteks kui uskumust pidada dispositsiooniliseks seisundiks, siis selline dispositsioon võib olla väga pikaajaline. Samuti pole midagi enneolematut aastatepikuses vimmas ja vihapidamises, kui rääkida näiteks emotsioonidest.

Mõistagi ei saa rahvapsühholoogia terminite rakenduvus makroskaalal olla täiesti kitsendamata. Üheks oluliseks kitsenduseks on inimese surm. Tavaarusaama kohaselt katkevad eksistentsi lõppedes ka vaimuseisundid ning rahvapsühholoogilisi omistusi surnutele ei tehta.⁴ Seepärast olen siinses käsitluses makroskaala ulatuse piiranud aastakümnetega, mitte aastasadadega.

Artikli fookuses on siiski mikroskaala. Küsimus on selles, kas rahvapsühholoogia terminid rakenduvad ka mikroskaalal või piirdub nende rakenduvusala üksnes makroskaalaga. Teisisõnu: kas saab rääkida vaimuseisunditest, mille kestus on lühem sadadest millisekunditest?

Üks kaalutus, miks arvata, et vaimuseisundite omistamine, mis kasutab rahvapsühholoogia sõnavara, on skaalast sõltuv ehk rakendub üksnes makroskaalal, pärineb empiirilisest uurimistööst. Morewedge, Preston ja Wegner (2007) on leidnud tõendeid selle kohta, et vaimu omistamisele on omane teatava ajaskaala eelistamine: vaimu ja vaimuseisundeid kalduetakse omistama objektidele, mille liikumise kiirus sarnaneb inimese liikumise kiirusega. Selliste objektide seas oli isegi lilla klimp, mis liikus animatsioonis sama kiiresti nagu teda ümbritsevad inimesed. See annab tunnistust sellest, et vähemalt vaimu omistamine on eelisjärjekorras seotud makroskaalaga.

Miks on vaimuseisundite omistamine seotud makroskaalaga, eriti selle osaga, mis vastab inimese liikumiskiirusele? Morewedge jt (2007, 8) pakuvad välja evolutsioonilise seletuse. Kuivõrd vaimuseisundite omistamine on tavapärasel elukeskkonnas kohasumuslik, siis aitab edukale toimimisele sotsiaalses keskkonnas kaasa see, kui vaimuseisundeid omistatakse objektidele, mille puhul omistamine aitab paremini reageerida nende käitumisele. Reageerimine hõlmab nii käitumise ennustamist kui selle matkimist. Sellised objektid on enamasti kaasinimesed, kes liiguvad sama kiiresti kui omistaja ise.

⁴ Kui aga usutakse, et inimese eksistents jätkub ka pärast surma, siis – nagu eksperimentaalfilosoofilised uurimused näitavad – omistatakse vaimuseisundeid (näiteks emotsioone) ka kehatule hingele (Buckwalter ja Phelan 2014).

Niisiis võib üldistada, et me oleme harjunud rakendama rahvapsühholoogiat objektidele, kelle tegevus toimub makroskaalal. See aitab nendega interakteeruda ja ennustada nende edasisi samme. Lisaks tundub mikroskaalaga piirduvate protsesside kirjeldamine rahvapsühholoogilises sõnavaras intuiitiivselt absurdne – ei saa olla mõtet, mis möödub nii kiiresti, et seda ei jõua mõeldagi, või uskumust ja soovi, mis kestavad vaid paarkümmend millisekundit.

Kõrvalmärkusena on ehk huvitav mainida, et Dennett (1996) peab võimalikuks rakendada rahvapsühholoogiat ka protsessidele, mis leiavad aset aastatuhandete jooksul. Nimelt vaatleb ta läbi intentsionaalse seisukoha ka evolutsiooni, mis tähendab viimase tõlgendamist intentsionaalses sõnavaras.⁵ Lisaks küsib ta, et kas võib leida olendeid, kelle vaimsed protsessid leiaksid aset meie omadest mitme suurusjärgu võrra aeglasemalt. Ta pakub kaalumiseks järgmise mõttelise eksperimendi: Maad külastavad marslased, kelle mõtlemisprotsessid leiavad aset meist niivõrd palju kiiremini, et me paistame neile vaimselt sama aktiivsed nagu puud. Dennett (1996, 62) väidab, et kui marslased järeldaksid, et me oleme mõistusetu olendid, siis nad eksiksid. Samamoodi eksiksime meie, kui eitaksime äärmiselt aeglaselt mõtleivate mõistuste võimalikkust.

Minu meelest sellised mõttelised eksperimendid veel siiski ei näita rahvapsühholoogia mõistete rakenduvust mikroskaalal või megaskaalal (makroskaalale järgneval skaalal). Tegemist on ekstrapolatsiooniga makroskaalalt. Nimelt selleks, et neid mõisteid rakendada ja nende abil vastava skaala otstes asuvaid olendeid või protsesse tõlgendada, peame siiski kujutlema, et nad asuvad meile omasel ajaskaalal. Selleks, et mõista Dennetti mõttelist eksperimenti, on vaja kujutada ette marslasi, kes mõtlevad põhimõtteliselt samamoodi nagu meie, ja siis kujutleda, et nende mõtlemisprotsessid toimuvad palju kiiremini. Samamoodi tuleb selleks, et mõista äärmiselt aeglaselt olen- deid, nende vaimseid protsesse kiirendada, muutes jällegi neid meie sarnaseks.⁶

Rahvapsühholoogilise individueerimise printsiip

Artikli põhiküsimust on seni püstitatud rahvapsühholoogia mõistete rakenduvuse kaudu. Lugejal võib tekkida õigustatud küsimus, et miks mitte rääkida otse vaimuseisunditest. Nimelt saab eristada:

5 Intentsionaalselt seisukohalt ennustatakse (ja seletatakse) mingi süsteemi käitumist sellele süsteemile vaimuseisundite olemise kaudu, eeldusel, et süsteem toimib ratsionaalselt. See süsteem ei pea tingimata olema inimene. Rohkem intentsionaalse strateegia kohta vt Dennett 2021.

6 Üks kirjanduslik süžee, mis paneb meid ette kujutama olendeid, kes elavad ajaliselt meist erinevas maailmas ja ei paista inimestele algselt üldse mitte mõtleivate olenditena, on Ukraina ulmekirjaniku Igor Rossohhovatski (1971) lugu „Kohtumine ajas“. Ka seal osutub võimalikuks neid olendeid tõlgendada ja mõista vaid siis, kui nende protsesse „ajakatalüsaatoriga“ kiirendada nii, et nad asuksid meie harjumuspärasel makroskaalal.

- 1) küsimust objektitasandil: Kas leidub vaimuseisundeid, mis kestavad väga lühikese aja (kuni mõnisada millisekundit)?
- 2) küsimust keelelisel tasandil: Kas rahvapsühholoogia mõisted rakenduvad mikro- skaalal ehk kas sellistest seisunditest saab rääkida?

Põhjus, miks räägime pigem mõistetest kui seisunditest, peitub ühes, sageli vaiki- misi omaksvõetud eelduses. Just selle eelduse vaatlus ongi käesoleva artikli üks ees- märke ning keskendumine ajaskaalale võimaldab seda eeldust selgemalt esitada ja ka seda kritiseerida. Nimelt võib *rahvapsühholoogiat* pidada lihtsalt vaimumõistete kogumi või hulga sünonüümiks. Vaimumõisted on kõik need mõisted, mis figureerivad rahvapsühholoogias sobivas rollis, ja rahvapsühholoogilised omistused on vaimusei- sundite omistused. Ometi pole see sugugi süütu eeldus. Kui see kehtib, siis määrab rahvapsühholoogia vaiki- misi, millised omadused on vaimsed ja millised seda ei ole. Kuivõrd tegu on vaiki- va eeldusega, siis pole selle üle eksplitsiitselt arutletud.⁷ Et eel- dus ei jääks ka edaspidi vaiki- vaks, anname talle nimeks „Rahvapsühholoogilise indivi- dueerimise printsiip“:

Rahvapsühholoogilise individueerimise printsiip (RIP): vaimuseisundeid indivi- dueeritakse vaid rahvapsühholoogia kaudu.

Siinkohal on *vaimuseisund* katustermin igasuguste vaimunähtuste jaoks, näiteks loeme nende hulka ka vaimsed protsessid, sündmused ja omadused, mida detailsema käsitluse puhul võiks seisunditest eristada. Rahvapsühholoogia kaudu individueeri- mine tähendab, et vaimuseisundi määratlemine toetub rahvapsühholoogia mõistete võrgule ja nendevahelistele seostele. Oma tugevama, s.t rohkem sidumusi omaval kujul võib see eeldada teoreetiliste terminite mõistelise rolli semantikat ning seda, et mentaalsed terminid on teoreetilised terminid. Kuid rahvapsühholoogilisest indivi- dueerimisest saab kõnelda ka ilma nende eeldusteta (vt Mölder 2016, 6).

Kui rahvapsühholoogia piirdub üksnes makroskaalaga ja rahvapsühholoogilise individueerimise printsiip kehtib, siis mis järel- dub sellest protsesside⁸ kohta, mis leia- vad aset mikroskaalal ehk millisekundite jooksul? On kaks võimalust. Esimene võima- lus on, et need on protsessid, mida me ei kategoriseeri vaimseteks ehk mentaalseteks protsessideks, ja teine võimalus on, et nad ei ole mentaalsed protsessid.⁹ Esimene

7 Erandiks on mu enda varasem tekst, kus nimetasin seda eeldust rahvaeelduseks (Mölder 2016). Selles tekstis nime- tasin rahvaeeldusele probleemsete nähtuste seas ka vaimseid protsesse, mis leiavad aset väga lühikesel ajaskaalal. Käesolevat artiklit võibki pidada tolle teksti jätku-uurimuseks, mis keskendub just nimelt mikroskaalal toimuvate prot- sesside vahekorrale rahvapsühholoogiaga.

8 Selliseid protsesse on mõnevõrra keerukas piiritleda. Ei saa öelda, et need on vaimsed või mentaalsed, sest see ongi vaidlusalune küsimus. Inimese kehas ja ajus toimub hästi lühikese ajavahemiku jooksul mitmeid protsesse ja kõik neist pole kindlasti seotud vaimuga. Ent neid protsesse saab piiritleda ekstrapolatiivselt – siin ja edaspidi on vaatluse all protsessid, mida klassifitseeriksime kahtlusteta vaimseteks, kui nad kestaksid kauem kui mõnisada millisekundit.

9 Need võimalused langevad kokku, kui RIP kehtib, ja lahknevad, kui RIP tagasi lükata.

võimalus järeldub triviaalselt mainitud eeldustest ja jätab lahtiseks võimaluse, et tegu on siiski mentaalsete protsessidega, ent üksnes meie kategoriseerimise süsteem on puudulik. Teine võimalus on huvitavam, sest siin sugeneb järeldus nähtuse enda ise-loomu kohta. See eeldab, et mentaalne on äratundmisest sõltuv omadus: omadus on mentaalne vaid siis, kui seda on võimalik määratleda vaimumõistega. Sest kui omadus ühegi vaimumõiste alla ei lange, siis mis alust on seda pidada vaimseks? On võimalik kaitsta seisukohta, et me ei saa mõttekalt pidada vaimseks ühtegi sellist omadust, mida me ei tunne ära vaimse omadusena. Ning kui vaimumõisted on rahvapsühholoogia mõisted, siis saab öelda, et omadus on mentaalne vaid siis, kui sellele leidub rahvapsühholoogiline määratlus.

Teisalt, kui rahvapsühholoogia piirdub makroskaalaga, kuid on häid kaalutlusi selle kasuks, et vaimsed protsessid sellega ei piirdu, siis kujutaks see endast vastuväidet RIP-le. Seega on küsimus rahvapsühholoogia ajalistest piiridest oluline proovikivi nii RIP-i kui õige vaimukäsituse jaoks.

Kogemus ja mikroskaala

Kas on alust pidada mõningaid mikroskaala sündmusi vaimseks, ehkki mitte rahvapsühholoogiliselt määratletavaks? Sellise kaalutluse võib leida psühholoogilistest uurimustest, kus on tehtud kindlaks stiimulite eristamise läved (Wittmann 2011). Need läved sõltuvad modaalsusest. Madalaim lävi on auditoorsetel stiimulitel (ainult 2-millisekundilisest intervallist auditoorsete stiimulite vahel piisab tuvastamiseks, et tegu pole üheaegsete stiimulitega). Stiimulite järjestamiseks aga on vaja vähemalt 20 millisekundi pikkuseid intervalle stiimulite vahel. Ent kas samaaegsuse tuvastamine ja stiimulite järjestamine on vaimusündmused? Vähemalt esmapilgul tundub, et nad peaksid olema, kui tegemist on teadvuslike sündmustega. Seetõttu saab neid võtta vastunäitena eeldusele, et vaimuseisundeid individueeritakse vaid rahvapsühholoogia kaudu. See tooks kaasa RIP-i tagasilükkamise ja väite, et mikroskaalal toimuvad protsessid on mentaalsed.

Siinkohal võib RIP-i pooldaja omakorda vastu väita, et ajalistel lävedel põhinevad kaalutlused ei näita, et mikroskaalal leiab aset sündmusi, mis on vaimsed, ent ei kuulu rahvapsühholoogiasse. Nimelt on võimalik väita, ent need väga lühiajalised teadvuslikud kogemused on tegelikult neuraalsed, aga mitte vaimsed sündmused. Pole kahtlust, et ajuprotsessid leiavad aset mikroskaalal ja asi on selles, et ajuprotsesside eristamise tööriistadel on parem ajaline lahutusvõime kui rahvapsühholoogial. Seda esiteks. Teiseks võib RIP-i kaitsja rõhutada, et teadvuslik kogemus on samuti rahvapsühholoogia termin. Seega ei räägi ajalistel lävedel põhinevad kaalutlused vastu rahvapsühholoogilise individueerimise printsiibile. On oluline märgata, et neist kahest vastusest sugenevad erisugused järeldused rahvapsühholoogia aja-

liste piiride kohta. Esimesel juhul nõustatakse, et rahvapsühholoogia lahusvõime piiridub makroskaalaga, kuid kinnitatakse, et see ei kõiguta RIP-i, kuna mikroskaalal toimuvad protsessid ei ole vaimsed. Teisel juhul aga saab lubada, et rahvapsühholoogia käib ka mikroskaalal toimuvate sündmuste kohta, ja jääda ühtlasi truuks RIP-ile. Selleks tuleb teha vahet vaimuseisundi tüüpidel. Isegi kui tunnistada, et mõnda tüüpi vaimuseisundid (uskumine, soovimine, meenutamine) piirduvad makroskaalaga, rakenduvad mõned vaimuseisundid (kogemine, valu tundmine) ka mikroskaalal.

Mida nendest vastustest arvata? Esimene vastus võib sattuda raskustesse, kui üritab pakkuda terviklikku pilti sellest, kuidas seonduvad neuraalsed kogemused vaimusündmustega. Makroskaalal paiknevaid kogemusi võib ilma probleemideta liigitada „vaimseks“. Aga kui mikroskaalal paiknevad „kogemused“ või teadvuslikud sündmused on üksnes neuraalsed, mitte vaimsed, siis tuleks seletada, millisel hetkel saab teadvuslikust sündmusest tõeline vaimusündmus. See ei pruugi olla lihtne ülesanne. Muidugi kujutab see endast vastuväidet vaid siis, kui eeldada, et sündmuse mentaalsus täidab käsitluses mingisugust seletuslikku rolli. Kui see eeldus ei kehti, siis ei pea ka täitma ka nimetatud ülesannet.¹⁰

Mis puutub teise vastusesse, siis tuleb pärida, kas kogemuse mõiste ikka rakendub probleemilt nendele eristuslikele seisunditele (samaaegsuse tuvastamine ja järjestamine). Teise vastuse vastu on põhimõtteliselt võimalik nuputada välja mõttelisi eksperimente Dennetti stiilis, mis muudavad ähmaseks, milliseid mõisteid peaksime kasutama mikroskaalal toimuvate sündmuste puhul. Kas need on tajukogemused või väga värsked mälestused?

Kui öelda pelgalt, et tegu on kogemustega, siis jääb vastus liiga üldiseks. Nimelt leian, et kogemuse mõiste pole piisavalt spetsiifiline, selgitamaks tunnetuse toime mehhanisme. Näiteks Barry Dainton, kes on palju uurinud teadvusliku kogemuse ajalisi aspekte, pakub välja „paindliku strateegia“ termini *kogemus (experience)* kohta: „[Teadvus]voo täielik hetkeline ristlõige on kogemus, voo täielik sisu teatud intervalli jooksul on kogemus, mistahes voos koosinevate sisude kombinatsioon on kogemus [. . .] Tavalise teadvuse voo saab jagada üksikkogemusteks paljudel eri viisidel“ (Dainton 2006, 23).

Ent isegi kui võtame selle strateegia omaks igapäevaelus, siis pole sugugi selge, et see aitab luua produktiivseid teadvuse mudeleid või isegi seletada, mis täpselt

¹⁰ Ma olen ise nimetanud teadvusliku kogemuse omistuseelset osa ja seda osa, mida omistus paratamatult ei taba, protosisuks (Mölder 2010, 247–256; 2023, 384–387). Iga katse kirjeldada protosisu mentaalses sõnavaras annab tulemuseks järjekordse omistuse, kuid ükski neist ei ammenda protosisu ning ta ei ole omistuste õigustuslik alus. Selles mõttes ei ole tegemist mentaalse nähtusega, see on pigem viis, mismoodi on omada ajuprotsesse. Protosisu on pidev ja sõnuseletamatu, mistõttu saab see olla just selline mikroskaalal asetleidev protsess, millele rahvapsühholoogia ei rakendu. See võiks olla üks võimalik lahendus sellele ülesandele.

toimub ajalistel lävedel. See küll võimaldaks öelda, et mikroskaalal leidub kogemusi, ent toimunu täpsemaks ja detailsemaks kirjeldamiseks oleks vaja täiendavat sõnavara ja nende poolt nimetatud protsesside individueerimise mittesavalisi viise (vt ka Mölder 2014).

Siit võiks sugeneda ka üldisem järeldus ajateadvuse filosoofiliste mudelite kohta, mis on sõnastatud, kasutades traditsioonilist rahvapsühholoogia sõnavara (nt termineid *kogemus*, *mälu*, *taju*, *uskumus*): kui need terminid ei rakendu mikroskaalal või rakenduvad seal probleemide ja mööndustega, siis oleks produktiivsem rajada ajateadvuse mudeleid terminoloogiale, mis on rahvapsühholoogia piiratuse ületanud. Heaks eeskujuks on siin Edmund Husserli (1991) retentsiooniline mudel, mis kasutab selliseid tehnilisi termineid nagu *esmane mulje*, *retentsioon* ja *protentsioon*. Retentsioonilise mudeli järgi on teadvusaktidel sisu, mis esitab ajalise ulatusega intervalli. Teadvusakt ise ajalist ulatust ei oma, ent selle akti keerukas mikrostruktuur teeb võimalikuks ulatuse akti sisus. Nimelt koosneb teadvusakt Husserli teooria järgi kolmest elemendist. Täpsemalt on igal teadvusakti faasil kolmeosaline intentsionaalne struktuur: esmane mulje tajuobjekti praegusest momendist, retentsioon, mis talletab tajuobjekti just möödunud momendi, ja protentsioon ehk kohe saabuva momendi ennustus. Husserli mudel on keerukam, kui siin on võimalik kirjeldada, kuid praegu on selle detailidest olulisem asjaolu, et see mudel kasutab sõnavara, mis rakendub ka mikroskaalal ja mis ei ole rahvapsühholoogiline selle sõna traditsioonilises tähenduses.¹¹

Vah kokkuvõte

Senise arutelu käigus on välja pakutud mitmeid võimalusi rahvapsühholoogia ja mikroskaala vahekorra kohta. On paslik teha nendest vah kokkuvõte. Võimalikud on niisiis järgmised olukorrad. Esimesed kaks sarnanevad selle poolest, et rahvapsühholoogia rakendusala piirdub makroskaalaga, ent erinevad selle poolest, mis sellest järeldub mentaalse jaoks.

Olukord 1. Rahvapsühholoogia ei rakendu mikroskaalal. Kuna kehtib RIP, siis mistahes sündmused, mille kestus piirdub mikroskaalaga, ei ole mentaalsed.

Olukord 2. Rahvapsühholoogia ei rakendu mikroskaalal, kuid RIP ei kehti. Seega saab mikroskaalal toimuvaid sündmusi ja protsesse pidada mentaalseks, ent rahvapsühholoogiliselt määratlematuks.

Järgmised kaks olukorda aga lähtuvad eeldusest, et rahvapsühholoogia rakendub mikroskaalal.

¹¹ Husserli käsitluse lähemate detailide ja arengu kohta vt Gallagher 1998.

Olukord 3. Rahvapsühholoogia rakendub mikroskaalal ja samuti kehtib RIP. See tähendab, et protsessid, mille kestus piirdub mikroskaalaga, on nii mentaalsed kui ka määratletavad rahvapsühholoogiliselt (näiteks terminiga *kogemus*).

Olukord 4. Rahvapsühholoogia rakendub mikroskaalal, aga RIP ei kehti. Nendel tingimustel ei järeldu sellest mentaalse kohta midagi.

Senine arutelu on näidanud, et kui rahvapsühholoogiat mõista traditsiooniliselt uskumuste ja soovide psühholoogiana, siis see mikroskaalal ei rakendu. Sõltuvalt RIP-i staatusest jäävad siis sõelale olukorrad 1 ja 2. Esimesel juhul tuleb selgitada, mis laadi sündmused on need mittementaalsed sündmused mikroskaalal. Teisel juhul aga läheb tarvis rahvapsühholoogia suhtes alternatiivset sõnavara, milles määratleda mikroskaalal toimuvaid vaimseid sündimusi. Sel juhul tuleks põhjendada, mille tõttu on siis ikkagi tegu vaimusündmustega.

Kui aga vaimuseisundeid diferentseerida ja pidada rahvapsühholoogiasse kuuluvaks ka selliseid termineid nagu *valu* ja *kogemus*, siis tuleks tunnistada, et osaliselt rakendub rahvapsühholoogia ka mikroskaalal (olukord 3). Olukorrad 1 ja 3 sarnanevad selle poolest, et mõlemad tunnistavad RIP-i kehtivust, ent 3. variant on optimistlikum rahvapsühholoogia väljavaadete suhtes mikroskaalal. 4. olukord on samuti võimalik, kuid muudaks käesoleva arutluse võrdlemisi ebahuvitavaks.

Rahvapsühholoogia 2.0

Kuid on veel üks võimalus. Ma juba mainisin, et ka *kogemus* ei ole rahvapsühholoogia termin, kui rahvapsühholoogiat mõista väga kitsalt üksnes propositsiooniliste hoiakute raamistikuna. Pole aga tarvidust mõista rahvapsühholoogiat nii kitsalt. Ent kui juba seda möönda, siis miks mitte olla avatud ka radikaalsemale võimalusele, et rahvapsühholoogiat saab laiendada ja arendada. Näiteks nõnda, et see hõlmaks ka viiteid sündmustele, mis leiavad aset mikroskaalal. Nende seisundite ja sündmuse iseloomustamiseks vajaksime uut sõnavara, ja see sõnavara võib pärineda mudelistest, mis ei toetu rahvapsühholoogiale (nt mainitud Husserli terminid *protentsioon* ja *retentsioon*). Laiendatud rahvapsühholoogiale võib anda nimetuse *rahvapsühholoogia 2.0* (vt lähemalt Mölder 2016). Seda ei tähenda tingimata, et see sõnavara peaks siirduma igapäevakasutusse. Pigem võib rahvapsühholoogiat 2.0 võtta kui meie implitsiitse rahvapsühholoogilise kompetentsi väljendust, mis on täpsem kui traditsiooniline rahvapsühholoogia, mida rahvapsühholoogia 2.0 ent samuti hõlmab.

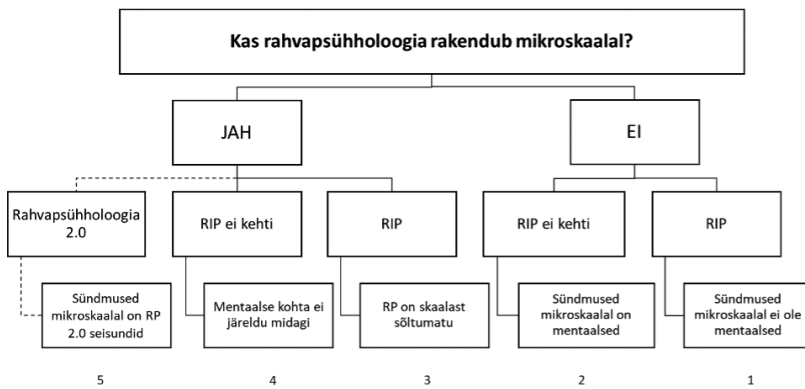
Rahvapsühholoogia 2.0 tunnustamine võimaldab säilitada RIP-i veidi muudetud kujul.

Rahvapsühholoogilise individueerimise printsiip 2.0: vaimuseisundeid individueeritakse vaid rahvapsühholoogia 2.0 kaudu.

Seda arvestades võib öelda, et traditsiooniline rahvapsühholoogia kehtib üksnes makroskaalal, kuid rahvapsühholoogia 2.0 rakendub ka mikroskaalal. On oluline märkata, et see, kas rahvapsühholoogiat saab laiendada mikroskaalat tabava sõnavara, ei ole iseenesest faktiküsimus. Väite taga, et nt väikese ajalise eraldusvõimega stiimulite diskrimineerimine on mentaalne sündmus, ei peitu sügavam reaalsus, mis selle tõeseks teeb. Pigem sõltub see asjaolust, kas nimetame neid sündmusi mentaalseks või mitte, ja see sõltub omakorda sellest, kas me tahame rõhutada rahvapsühholoogilise ja teadusliku sõnavara vahelist järjepidevust. Nõnda on see pigem keelekasutuses kokkuleppimise küsimus kui faktiküsimus. Selle seisukoha eeskujuks on Peter Godfrey-Smith (2004, 157), kes on väitnud, et see, kas teaduslikus psühholoogias esinevaid seisundeid pidada rahvapsühholoogiliste „uskumuste“ täpsemaks kirjelduseks või mitte, pole faktiküsimus, sest rahvapsühholoogia ise pole piisavalt täpne uskumuste koha pealt, vaid sõltub sellest, kas rõhutada teaduslike ja rahvapsühholoogiliste mudelite järjepidevust või nendevahelist katkestust.

Seda ettepanekut võib kohelda kompromisslahendusena, kuivõrd ühest küljest säilitab see RIP-i (nagu eeldavad olukorrad 1 ja 3), ehkki veidi muudetud kujul, ning teisalt võimaldab väita, et sündmused mikroskaalal on ikkagi mentaalsed sündmused (nagu kinnitab olukord 2).

Kokkuvõtteks olgu esitatud joonis võimalikest vastustest küsimusele, kas rahvapsühholoogia rakendub mikroskaalal.

Artikkel põhineb 2015. aastal Helsingis konverentsil „Toward a Science of Consciousness“ ja 2016. aastal Pistoias Itaalia analüütilise filosoofia seltsi (SIFA) XII konverentsil peetud ettekannetel.

Allikad

- Buckwalter, Wesley ja Mark Phelan. 2014. „Phenomenal consciousness disembodied.“ – *Advances in Experimental Philosophy of Mind*, toimetanud Justin Sytsma, 45–73. Bloomsbury: London.
- Dainton, Barry. 2006. *Stream of Consciousness: Unity and Continuity in Conscious Experience*. Teine trükk. London; New York: Routledge.
- Dennett, Daniel C. 1991a. *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown.
- . 1991b. „Real Patterns.“ – *Journal of Philosophy* 88 (1): 27–51.
- . 1996. *Kinds of Minds*. London: Weidenfeld & Nicholson.
- . 2021. „Tõelised uskujad: Intentsionaalne strateegia ning miks see töötab.“ Tõlkinud Bruno Mölder. – *Akadeemia* 33 (3): 436–471.
- Dennett, Daniel C. ja Marcel Kinsbourne. 1992. „Time and the Observer: The Where and When of Consciousness in the Brain.“ – *Behavioral and Brain Sciences* 15: 183–247. <https://doi.org/10.1017/s0140525x00068229>.
- Gallagher, Shaun. 1998. *The Inordinance of Time*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Godfrey-Smith, Peter. 2004. „On Folk Psychology and Mental Representation.“ – *Representation in Mind: New Approaches to Mental Representation*, toimetanud Hugh Clapin, Phillip Staines, Peter Slezak, 147–162. Amsterdam: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-008044394-2/50011-7>.
- Husserl, Edmund. 1991. *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917)*. Tõlkinud John B. Brough. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Ladyman, James ja Don Ross (kaasautorid David Spurrett ja John Collier). 2007. *Every Thing Must Go: Metaphysics Naturalized*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199276196.001.0001>, ac.
- Morewedge, Carey K., Jesse Preston ja Daniel M. Wegner. 2007. „Timescale Bias in the Attribution of Mind.“ – *Journal of Personality and Social Psychology* 93 (1): 1–11. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.1.1>.
- Mölder, Bruno. 2010. *Mind Ascribed. An Elaboration and Defence of Interpretivism*. Amsterdam: John Benjamins
- . 2014. „How Philosophical Models Explain Time Consciousness.“ – *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 126: 48–57. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.314>.
- . 2016. „Mind and Folk Psychology: A Partial Introduction.“ – *Studia Philosophica Estonica* 9.1: 1–21.
- . 2023. *Vaimu tõlgendades. Tekste vaimufilosoofiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rossohkovatski, Igor. 1971. „Kohtumine ajas.“ Tõlkinud Hans Treimann. – *Horisont* 11: 55–60, 12: 58–63.
- Wittmann, Marc. 2011. „Moments in time.“ – *Frontiers in Integrative Neuroscience* 5 (66): 1–9. <https://doi.org/10.3389/fnint.2011.00066>.

Bruno Mölder – PhD, Tartu Ülikooli filosoofia osakonna vaimufilosoofia professor ning filosoofia ja semiootika instituudi juhataja. Tema uurimislade hulka kuuluvad vaimufilosoofia ning analüütiline metafüüsika.

E-post: [bruno.moelder\[at\]ut.ee](mailto:bruno.moelder[at]ut.ee)

Temporal Limits of Folk Psychology

Bruno Mölder

Keywords: folk psychology, microscale, temporal thresholds, experience, models of time consciousness

It has been claimed that familiar psychological categories do not apply at a very short time scale. The conceptual framework that collects our everyday psychological notions is called 'folk psychology'. This paper explores the following question: is there a limited time scale in which folk psychology is applicable, and if that is the case, then what does this tell us about the nature of mental phenomena? In particular, the question concerns the applicability of folk psychology at the microscale (ranging from milliseconds up to hundreds of milliseconds). I outline several options concerning the relationship between folk psychology, the microscale and the mental.

Why does this matter? First, this is important since if folk psychology applies only within certain temporal limits, this is an obstacle to developing models of micro-scale time consciousness in folk-psychological terms. Second, 'folk psychology' can be understood as just another name for a set of mental terms. This is not an innocent assumption. If this assumption holds, then the folk conception tacitly settles which properties are mental. We can call this assumption the 'Principle of Folk Individuation' (FIP): mental states are individuated only through folk psychology.

If folk psychology is limited to a macroscale, and the FIP holds, then processes happening outside this scale at the millisecond range are not mental. This presumes that the mental is recognition-dependent: a property is mental only if it has a specification in mental (folk) terms; if it lacks it, there is no reason to classify it as mental. On the other hand, if folk psychology is limited to the macroscale, but there are good reasons to think that the mind is not, then this tells against the Folk Individuation Principle.

Some reasons for considering certain events at the microscale as mental, albeit not part of folk psychology, could be found in research in psychology, where scientists have ascertained certain modality-dependent thresholds for distinguishing stimuli. The lowest threshold is for auditory stimuli (only a two-ms interval between stimuli suffices to detect them as separate). The ordering of stimuli requires intervals between stimuli of at least 20 ms. Are these discriminations mental? *Prima facie*, they must be, for these are conscious events. Therefore, they provide a counterexample to the FIP. This would lead to the position that the microscale processes are mental.

At this point, someone who would like to keep the FIP might argue that considerations based on temporal thresholds do not show that the microscale events are mental but not folk-psychological. First, one could hold that these short-lived conscious experiences are neural states and that the brain has better temporal resolution than the mind/folk psychology. However, this reply might cause difficulties in giving a full picture of how neural consciousness relates to mental events. If microscale conscious events are merely neural, one is faced with the task of explaining at what point a conscious event becomes properly mental. The second option is to point out that 'conscious experience' is a folk-psychological term, too. Hence, considerations from temporal thresholds do not tell against the FIP. However, one may ask if the term 'experience' applies without problems to these discriminatory

states. For instance, how can we tell that these states are perceptual experiences, not recent memories?

There is another option. There is no need to construe folk psychology narrowly as a theory of beliefs, desires, memories and thoughts. In principle, folk psychology can be extended and developed: it could also include reference to events that take place at the microscale. We would need a new vocabulary to characterise those states, but this new vocabulary could still be part of an extended folk psychology—folk psychology 2.0. In this way, we could keep the FIP by updating it to state that mental states are individuated only through folk psychology 2.0 (which includes folk psychology and more). Then, one could say that although folk psychology, as traditionally conceived, applies only at the macroscale, folk psychology 2.0 also spans the microscale.

Bruno Mölder – PhD, is the head of the Institute of Philosophy and Semiotics and a professor of philosophy of mind at the same institute at the University of Tartu. His research interests include philosophy of mind and analytic metaphysics.

E-mail: [bruno.moelder\[at\]ut.ee](mailto:bruno.moelder[at]ut.ee)